

Klaudy K. 2018. Az aszimmetria hipotézis kiterjesztése a honosítás/idegenítés dichotómiára.
In: Dombi J., Farkas J., Gúti E. (szerk.) *Aszimmetrikus kommunikáció – aszimmetrikus viszonyok*. Szak Kiadó. 448–462. Letölthető: www.manye.hu

AZ ASZIMMETRIA HIPOTÉZIS KITERJESZTÉSE A HONOSÍTÁS/IDEGENÍTÉS DICHOTÓMIÁRA

1. A nyelvek közötti aszimmetriától az aszimmetria hipotézisig

A nyelvek közötti aszimmetria kétségtelen tény, bármely nyelvpár lexikai és grammatikai rendszerének vonatkozásában megfigyelhető. Elég csak az eltérő szemantikai mezőkre vagy a plusz/mínusz grammatikai kategóriákra gondolni (pl. névelő hiánya vagy megléte, grammatikai nem hiánya vagy megléte). Arról nem is beszélve, hogy a nyelvpárok mindkét tagjában meglévő nyelvtani kategóriák között is nagy funkcionális különbségek lehetnek (pl. határozott névelő az angolban és a magyarban). Ezeket a különbségeket meg lehet közelíteni statikusan és dinamikusan. A statikus megközelítés leltárba veszi a nyelvek közötti hasonlóságokat és különbségeket. Ez a kontrasztív nyelvészet feladata.

Meg lehet közelíteni azonban a nyelvek közti különbségeket dinamikusan is, működés közben. És mi hozná jobban felszínre a különbségeket mint a fordítás ténye, szükségessége? A dinamikus megközelítés azokat a különbségeket vizsgálja, melyek a fordítás folyamatában „életre kelnek” és fordítási nehézségeket okoznak. Máris közeledünk a fordítástudomány feladatához, de a fordítástudományt még az is érdekli, milyen műveleteket végeznek a fordítók, hogy ezeket a nehézségeket leküzdjék? Ezek már a fordítástudomány feladata (többek között).

Ha kétirányú fordítási egybevetést végzünk, megfigyelhetünk bizonyos műveleti aszimmetriát: azokon a helyeken, ahol a fordítók explicitálnak L1→L2 irányban (lexikai és grammatikai konkretizálás, lexikai és grammatikai betoldás, szintemelő fordítás stb.) L2→L1 irányban nem találunk implicitációt (lexikai és grammatikai generalizálás, lexikai és grammatikai kihagyás, lesüllyesztés a mondat szintje alá stb.)

Az aszimmetria hipotézis (Klaudy 2007), lényege hogy a nyelvek között meglévő kétségtelen aszimmetriától eljutottunk a fordítási műveletek aszimmetriájáig, és azt feltételezzük, hogy a fordítók, ha van választási lehetőségük, inkább az explicitebb nyelvi formákat fogják választani és elmulasztják az implicitációs lehetőségeket (kihagyás, összevonás, lesüllyesztés).

2. Kiterjeszhető-e az aszimmetria hipotézis a kultúrára?

Köztudott, hogy a fordítás nemcsak nyelvi hanem kulturális művelet is. A kulturális aszimmetria éppúgy megközelíthető statikusan és dinamikusan. Ha statikusan közelítjük meg, listát készíthetünk a kulturális különbségekről, ami nem más, mint a reáliák, szokások, hiedelmek, rítusok, tabuk különbségeinek, meglétének vagy hiányának a felsorolása. De megközelíthetjük tárgyunkat dinamikusan is: mit tesznek a nyelvhasználók köztük a fordítók és tolmácsok, hogy leküzdjék a kulturális különbségekből fakadó kommunikációs nehézségeket?

A nyelvi és kulturális távolság lehetséges variációit már Nida is taglalta 1964-ben. Két nyelv között négy ilyen viszony tételezhető fel. Érdekes, hogy ő csak három típust tart fontosnak, a negyediket lábjegyzetbe teszi. Az ő felosztásában a fordítás történhet (1) közeli nyelvek és közeli kultúrák között pl. héberről arabra, (2) távoli nyelvek és közeli kultúrák között pl. németről magyarra, és (3) távoli nyelvek és távoli kultúrák között pl. angolból zulura. Lábjegyzetben említi meg a (4) változatot, mikor a nyelvek rokonságban vannak, de a kultúrák távoliak pl. a hindi és az angol esetén.

Mindennek természetesen hatása van a fordításra, Felhívja a figyelmet arra, hogy az első típusnál, a közeli nyelvek és közeli kultúrák esetében a fordítás könnyűnek tűnik, mégis lehetnek fordítási problémák, mert a felszínes hasonlóságok (hamis barátok) félrevezethetik a fordítót. A második esetben, mikor a kultúrák közeli, és a nyelvek távoliak, akkor sok formális eltolódás keletkezhet a fordításban, de a kultúrák közelsége sok olyan tartalmi párhuzamot kínál, melyek megkönnyítik a fordító dolgát. Legnehezebb eset a harmadik, mikor a nyelvek és a kultúrák is távoliak, de ilyenkor is nagyobb nehézséget jelentenek Nida szerint a kulturális különbségek, mint a nyelvek. (Nida 1964:160–161). Ezért került lábjegyzetbe a negyedik típus, mert a nyelvek közelsége nem sokat segít, ha a kultúrák nagyon távol állnak egymástól (vö. hindi és angol)

3. A kulturális távolság leküzdése

A kulturális távolságot a fordító vagy leküzdendő nehézségnek tartja, vagy érdekes kihívásnak vagy esetleg meg is akarhatja őrizni, hiszen az olvasó így nyerhet betekintést más kultúrák világába, gazdagodhatnak ismeretei, tágulhat a látóköre. Venuti (1995) a kulturális távolság minimalizálását honosításnak (domestication) megtartást idegenítésnek (foreignisation) nevezi. Felmerül a kérdés, van-e a honosításnak és az idegenítésnek jellemző iránya? És az irány összefügg-e a nyelvek és kultúrák közti távolsággal? Összefügg-e a kevésbé elterjedt és a jobban elterjedt nyelvek és kultúrák, azaz „kis lingvakultúrák” és „nagy lingvakultúrák” viszonyával?

4. Van-e összefüggés a kulturális aszimmetria és a honosítás/idegenítés dichotómia között?

Elképzeltető, hogy kis lingvakultúráról nagy lingvakultúrára fordítva inkább honosítanak a fordítók. Így tesznek például a magyar-angol fordításban, mert nem akarják a szükségesnél nagyobb erőfeszítésre kényszeríteni az angol vagy nemzetközi olvasót, és kihagyják a magyar reáliák egy részét. Nagy lingvakultúráról kis lingvakultúrára fordítva pedig talán inkább idegenítünk. Így tesznek például a fordítók az angol-magyar fordításban, amikor szeretnék tágítani a magyar olvasók kulturális horizontját az angol szavak és jelentések megőrzésével.

Felmerül a kérdés, hogy a nyelvi műveleteknek a kétirányú fordításkutatásban megfigyelhető aszimmetriája kiterjeszhető-e a kulturális műveletekre (Klaudy 2015)? Vajon a honosítás kis nyelvről nagy nyelvre együtt jár-e az idegenítéssel nagy nyelvről kis nyelvre vagy nem? Akkor ugyanis ki lehetne terjeszteni az aszimmetria hipotézist a kulturális műveletekre a következőképpen: Ha kétirányú fordítási egybevetést végzünk nemcsak a nyelvi műveletek, hanem a kulturális műveletek aszimmetriája is megfigyelhető, mert a honosítás mindkét irányban felül fogja múlni az idegenítést.

5. Az aszimmetria hipotézis vizsgálatának lehetséges módszerei

Hangsúlyozni kell, hogy az aszimmetria hipotézist csak kétirányú fordítás-egybevetéssel lehet ellenőrizni. De a kétirányú fordítás-egybevetés is többféle lehet. Van független kétirányú egybevetés, azaz AB és BA irányban végzett műveletek egybevetése önálló szövegeken, melyek egymásnak nem fordításai pl. a határozatlan névelő betoldása magyar-német és

kihagyása német-magyar irányban (Klaudy 1994). És van függő kétirányú egybevetés, mikor mindkét irányban olyan szövegekkel dolgozunk, amelyek egymásnak fordításai.

Vagyis visszafordítást végzünk. Maga a visszafordítás nem szorul definícióra, nyilván azt jelenti, hogy a FNy-ről a CNy-re fordított szöveget valamilyen célból valaki visszafordítja a FNy-re. A visszafordítás a fordítási műfajok között nem szokott a saját jogán szerepelni, inkább segédfunkciókat tölt be, pl. elveszett az eredeti mű és csak a fordítás maradt meg, vagy néha használják a fordított szöveg tartalmi helyességének ellenőrzésre, vagy esetleg az átváltási műveletek feltérképezéséhez nyújthat segítséget (Klaudy 1996, Makkos–Robin 2011). Akárcsak a többszörös visszafordítás, de annak még kisebb a szakirodalma, mint a visszafordításnak (Gálosi 2000).

6. Az álvisszafordítás

De mi az álvisszafordítás vagy kvázi-visszafordítás? Valójában nem igazi, legalábbis nem nyelvi, hanem kulturális visszafordítás, amikor a fordító olyan lingvakultúrára fordít, melyet jobban ismer, mint az eredeti szöveg szerzője. Ilyen elemzést végzett Heltai Pál, mikor Tibor Fischer *Under the Frog* című regényének Bart István által készített fordítását vizsgálta (2009). Ebben az előadásban hasonló elemzést fogok végezni Diane Pearson *Csárdás* című angol nyelven írt regényének a magyar kultúrába való „visszafordítása” alapján.

Az álvisszafordítás tehát nem igazi visszafordítás. Nem ugyanazt a szöveget fordítjuk vissza. Hanem a FNy-i szerző által már lefordított CNy-i valóságot próbáljuk „visszafordítani” a CNy-re. Ez akkor történik meg, amikor a fordítás olvasója többet tud az ábrázolt eseményekről, mint az eredeti mű szerzője. Elméletileg az álvisszafordításnál nincs szükség honosításra, magyarázó fordításra, sőt inkább felesleges információkra lehet számítani.

7. A vizsgált mű

A vizsgált mű írója, híres angol író Diane Pearson, akinek *Csardas* című műve először 1975-ben jelent meg a londoni Macmillan kiadónál, majd ezt az első megjelenést Corgi kiadásban 10 újrakiadás követte (1976, 1977, 1980, 1981, 1983, 1994, 1985, 1986, 1990, 1993). A magyar fordítás 2011-ben jelent meg azonos címmel, egy kis törökbálinti

könyvkiadónál, melynek neve *T. bálint*, így kis kezdőbetűvel. A fordító Miskolczy Edit, irodalmi lektorként és a fordítás ellenőrzőjeként Novák György van még feltüntetve.

Az angol művet a legtöbb értékelés Margaret Mitchell híres regényéhez az *Elfújta a szél*-hez hasonlítja. Néhány értékelés az angol 1975-ös kiadás hátsó borítójáról: „A story you won't easily forget, done on the scale of „Gone with the Wind” (Mark Kahn, Sundry Mirror). „A rich, warm epic novel... At her best she approaches the grandeur depth and sheer enjoyment that Margaret Mitchell provided in her well-known novel” (*Irish Times*).

A *Csárdás* sok szálon futó, nagy formátumú családrégény a magyar történelem máig is velünk élő drámai koraszakáról a 20. század első kétharmadáról. Három gazdag család: a zsidó Ferenc család, az elszegényedett nemesi Bogozó család és az ősi Káldy család története 1914-től 1956-ig.

8. Különböző kulturális háttértudások ütközése

A könyv azért alkalmas az álvisszafordítás tanulmányozására, mert az a ritka fordítási helyzet állt elő, hogy a CNY olvasó többet tud a regény témájáról nemcsak az FNY olvasónál, hanem a FNY szerzőnél is. Feltételezzük (bár lehet hogy egyre kevésbé van rá jogunk), hogy a magyar olvasó többet tud az Osztrák-Magyar Monarchia végnapjairól, mint az angol olvasó, és mint a könyv szerzője. Ha nem is tényszerűen, de mondjuk zsigerileg. Az angol íróőnek önmagának is alapos kutatómunkát kellett végeznie a két világháború közötti és alatti magyar történelem tárgyában. Sok forrást tanulmányozott, sok magyar emberrel konzultált, többször ellátogatott Magyarországra. Tehát jóval több háttértudással rendelkezett mint az átlag angol olvasó, vagyis neki a saját olvasói érdekében gyakran kellett magyaráznia a magyar helyszíneket, helyzeteket, a szereplők közti társadalmi viszonyokat.

Egyik feltételezésünk, hogy a kulturális háttértudásoknak ez a különbsége explicitációval jár az eredeti szöveg megalkotásában. A másik feltételezésünk, illetve inkább kérdésünk, hogy vajon kihagyhatja-e ezeket a magyarázatokat a fordító, mikor a témát jól ismerő magyar olvasó a célközönség? Vajon találunk a majd implicitációt a fordításban?

9. A fordítás elemzésének eredményei

Nos, a második kérdésre mindjárt nemmel felelhetünk. Nem találunk implicitációt a fordításban. Nincsenek általánosítások, összevonások, kihagyások, éppen ellenkezőleg a fordító a kulturális explicitáció összes formáját alkalmazza (konkretizálás, felbontás, betoldás). Bármennyire felkészült is a szerző a magyar történelemből a fordító többet tud a monarchiabeli magyar valóságról. Például tudja azt, hogy a különböző társadalmi helyzetű beszélők másképp emlegetik a császárt. Ha Ferenc Józsefről van szó az angolban, akkor vagy az *Emperor* vagy a *King*, szóval találkozunk, ez a magyar fordításban attól függően, hogy ki emlegeti a császárt: *Őfelsége, Ő császári és királyi felsége, a császári és királyi felség*.

Az itt következő példákat azon az alapon nevezzük kulturális explicitációnak, hogy a fordítónak nyelviileg mindig rendelkezésére állna egy vagy több semleges, kulturálisan nem markírozott magyar megoldás. Ezzel szemben elmondhatjuk, hogy a fordító minden alkalmat megragad, hogy a semleges angol szavakat a korra és a szereplők beszédére jellemző szavakkal fordítsa. A főszereplő Bogozó lányok beszédében gyakoriak a francia szavak, ahol az eredetiben semleges angol szó van: *unokahúg* helyett *kuzin*, *mély kívágás* helyett *dekoltázs*, *zsebpénz* helyett *apanázs*. A férfiak beszédében gyakran találkozunk latin eredetű szavakkal: *kedvtelés* helyett *passzió*, *néz* helyett *mustrál*, *kapcsolat* helyett *nexus*. A katonaviselt férfiak német szavakat szőnek beszédükbe, ott ahol az angolban semleges szavak állnak.

Angol eredeti: The lieutenant, standing *stiffly* to attention was white faced. (Pearson 25)

Magyar fordítás: A merev *haptákban* álló hadnagy elsápadt. (Miskolczy 21)

Angol eredeti: *My God!* (Pearson 26)

Magyar fordítás: *Herrgotimhimmel!* (Miskolczy 22)

Ahol lehetősége nyílik a fordítónak magyar reáliákkal helyettesíti a semleges angol szavakat. Mikor a Bogozó lányok megérkeznek a bálba, kocsijuk nem hajt be a *szárazkapun*. A *szárazkapu* magyar reália: fedett, kikövezett folyosóra nyíló kapu, hogy a kocsiból, hintóból kiszállva, be lehessen menni a házba száraz lábbal. A *brandy*-ből *pálinka* lesz, a *handkerchief*-ből pedig *keszkenő* a magyar fordításban:

Angol eredeti: The *wooden doors* leading into the courtyard were pushed well back, ... (Pearson 17)

Magyar fordítás: Ugyan az udvarra nyíló *szárazkaput* jól kitámasztották,... (Miskolczy 14)

Angol eredeti: That became more and more easy to cope with as the *intake of brandy* progressed. (Pearson 22)

Magyar fordítás: ... amelyre minden *pohárka pálinkával* egyre könnyebben találtak megoldást. (Miskolczy 8)

Angol eredeti: ... clutching *handkerchiefs* and bags... (Pearson 122)

Magyar fordítás: ... szorították a *keszkenőjüket* és a táskájukat,.. (Miskolczy 103)

Gyakran konkretizálja a fordító a semleges angol megszólításokat. Sándor a Bogozy-lányok kocsisa váltogatja a *kisasszonyok*, *kisasszonykák*, *Bogozy-lányok* megnevezéseket, míg az angolban mindig *young lady*-t találunk.

Ahol lehet, a történelmi reáliákat is pontosítja a fordító: többször jelenik meg a *Monarchia* szó betoldása, mikor az eredetiben csak birodalomról vagy Ausztria-Magyarországról van szó.

Angol eredeti: ... and acquired debts while in service of the *Austro-Hungarian* army (Pearson 76)

Magyar fordítás: ... és adósságokba verték magukat mialatt az *Osztrák-Magyar Monarchia* hadseregében szolgáltak. (Miskolczy 64)

Angol eredeti: ... and what will be happen to the *Empire* (Pearson 23)

Magyar fordítás: Mi lesz akkor a *Monarchiával*? (Miskolczy 19)

A fordító általában igyekszik olyan idiomatikus magyar kifejezéseket használni, melyek az ábrázolt korban közkeletűek voltak, ott is ahol az angol szöveg semleges. Ez a törekvés megjelenik az ige-főnév kapcsolatokban: *féken tartani* a kisebbségeket, *szétcsapni* a parasztok között, *büszkén feszített* huszáregyenruhájában, erős kézzel *tartják a gyeplőt*, és a melléknév-főnév kapcsolatokban: *rakoncátlan gyermek*, *cikornyás beszéd*, *megcsappant vagyon*, *mézes-mázos szavak stb.*

Ez a törekvés többféleképpen magyarázható. Nevezhetjük dúsításnak, vagy globális kompenzációnak is (Klaudy 1994: 291), mikor a fordító azt kompenzálja hogy a fordításban mindig vannak veszteségek, és ahol a célnyelv lehetőséget ad, azt kihasználja frappánsabb, szellemesebb, idiomatikusabb kifejezések megalkotására. De magyarázhatjuk a Tirkkonen-Condit féle „unique item” hipotézissel is, miszerint a fordításokra általában jellemző olyan célnyelvi elemek megjelenése, melyekre a forrásnyelv nem ad impulzust.

Igazságtalanok lennénk a szerzővel szemben, ha azt mondanánk, hogy a fordításban felfedezett konkretizációkra, betoldásokra, dúsításokra a mű nem ad impulzust. Talán ott, azon a helyen, abban a mondatban nem, de a mű egésze sugallja a fent említett megoldásokat. Én először angolul olvastam a könyvet, és megdöbbenett, hogy egy angol író hogyan képes ilyen híven ábrázolni a két világháborút és a két világháború között évek magyar viszonyait. Mivel az eredeti angol után olvastam a magyar fordítást, tetten tudtam érní, hogy mi mindent tehet egy fordító azért, hogy a mű atmoszféráját még jobban vissza tudja adni a fordítás.

10. Konklúzió

Mi tehát az álvisszafordítás? A FNy-i szerzőnek a CNy-i kultúráról írt műve visszafordítva a célnyelvre. A háttérismeretek ilyenkor különböznek: a FNy-i szerző többet tud a CNy-i országról mint a FNy-i olvasó, tehát bizonyos dolgokat el kell magyaráznia. Kihagyható-e mindez, mikor változik az olvasó, és a fordító a CNy-i olvasót tartja szem előtt (aki esetünkben többet tud a Monarchiáról, Ferenc Józsefről, az első világháborúról). Az esettanulmány (Diane Pearson: *Csárdás* című regénye magyar fordításának elemzése) alapján azt mondhatjuk, hogy a fordító nem hagy ki semmit, nincs implicitáció, hanem a kulturális explicitáció különböző formáit találjuk, melyek a honosító fordítás eszközei.

Az első kérdésünk az volt, hogy vajon a nyelvi műveleteknek a kétirányú fordításkutatásban megfigyelhető aszimmetriája kiterjeszhető-e a kulturális műveletekre? Erre a válaszuk: igen. A második kérdésünk az volt, hogy vajon a honosítás kis nyelvről nagy nyelvre együtt jár-e az idegenítéssel nagy nyelvről kis nyelvre vagy nem? Erre a válaszuk: nem. A *Csárdás* fordítása a legteljesebb mértékben honosító fordítás. Remélhetőleg majd nagy korpuszon is kimutatható lesz, hogy az aszimmetria hipotézis kiterjeszhető a kulturális műveletekre is: a

kétirányú fordítás-egybevetés azt mutatja, hogy a fordítók mindkét irányban előnyben részesítik a honosító fordítást.

Irodalom

Gálosi Adrienne 2000. Értelmezési stratégiák megfigyelhetősége a visszafordítás módszerének segítségével. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám. 50–61.

Heltai Pál 2008. Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az “Under the Frog” című regényben. *Fordítástudomány* 10. évf. 2. szám. 61–75.

Klaudy Kinga 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.

Klaudy Kinga 1996. Back-Translation as a Tool for Detecting Explicitation Strategies in Translation. In: Klaudy K., Lambert, J., Sohár A. (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 99–114.

Klaudy Kinga 2007. Az aszimmetria hipotézis. In: Klaudy K. (szerk.) *Nyelv és fordítás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 117–185

Klaudy Kinga 2015. A nyelvi és kulturális aszimmetria hatása a fordításra. In: Gál Zs. (szerk.) *Nyelvészet, művészet, hatalom. Írások Tóth Szergej tiszteletére*. Szeged: Szegedi Egyetem Kiadó. 70–77.

Makkos Anikó – Robin Edina 2011. Explicitáció és implicitáció a visszafordításban. *Alkalmazott nyelvtudomány*. XI. évf.1–2. szám. 135–151.

Nida, E. 1964. *Toward a Science of Translating: with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: Brill.

Tirkkonen-Condit, S. 2004, Unique items – over- or underrepresented in translated language? In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals. Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 177–187.

Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility*. London: Routledge.

Források

Pearson, D. 1975. *Csardas*. London: Macmillan. Corgi edition 1976, 1977, 1980, 1981, 1983, 1994, 1985, 1986, 1990, 1993.

Pearson, D. 2011. *Csárdás*. Törökbálint: T. bálint Könyvkiadó. Fordította: Miskolczi Edit.
Irodalmi lektor és fordítás ellenőrzés: Novák György.